Huygens Institute - Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)

Citation:

D.C. Hesseling, Levensbericht U.Ph. Boissevain, in:
Jaarboek, 1930-1931, Amsterdam, pp. 35-78

This PDF was made on 24 September 2010, from the 'Digital Library' of the Dutch History of Science Web Center (www.dwc.knaw.nl) > 'Digital Library > Proceedings of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW), http://www.digitallibrary.nl'

LEVENSBERICHT

VAN

URSUL PHILIP BOISSEVAIN

De opdracht van het Bestuur der Akademie en de wens der naastbestaanden hebben mij de moed gegeven om het Levensbericht samen te stellen van een ambtgenoot met wie ik lange jaren door hechte, steeds intiemer geworden vriendschap verbonden ben geweest, maar wiens werk als geleerde, als historicus vooral, door mij niet naar eis beoordeeld kon worden. Overmoed zou het zijn indien ik meende dat een ernstige poging om als biograaf dieper in dat werk door te dringen voldoende zou blijken om mijn te kort aan kennis van zijn biezonder gebied van studie weg te nemen.

Lucas Bouissavy, geboren te Bergerac in Dordogne, kwam na de herroeping van het Edict van Nantes als vluchteling in Nederland en vestigde zich te Amsterdam. Gelijk de meeste réfugiés huwden hij en zijn nakomelingen in de eerste tijden land- en lotgenoten; eerst sedert het einde der achttiende eeuw komen op de geslachtslijst der familie Boissevain — want zo luidt reeds in 1702 de naam in de boeken der Waalse Gemeente — niet-Franse namen veelvuldig voor. Doch ook na die vermenging met geslachten van andere landaard, hebben, naar ik meen, de meeste leden der familie de kentekenen bewaard van hun Romaanse afkomst, in lichaamsbouw en in geestelike aanleg. Stellig kon men dat vaststellen bij Ursul Philip Boissevain, de vierde November 1855 te Amsterdam geboren als jongste kind van Henri Jean Arnaud Boissevain en Petronella Drost. De wapenspreuk der familie: *ni regret du passé, ni peur de l'avenir* is in overeenstemming met de energieke,

nooit versagende aard van ons onvergetelik medelid, al zou hij de schrijver aan wie — ik weet niet door welke voorvader — deze woorden, naar ik meen, zijn ontleend, Michel de Montaigne [1]), niet in elk opzicht als zijn geestverwant hebben erkend. Zijn ouders gaven hem een orthodox-godsdienstige opvoeding; vooral zijn moeder had ook in dit opzicht grote invloed op hem. Hij heeft bij haar verscheiden op negentigjarige leeftijd (in 1906) van haar gewaagd als van een vrouw met een even helder verstand als vroom gemoed. Haar jongste kind ontving bij de doop de voornamen van mevrouw Kohlbrugge, wier echtgenoot, uit de geschiedenis van het Réveil welbekend, de richting vertegenwoordigde waarbij het gezin zich aansloot. Aan dit geloof uit zijn jeugd is Boissevain nooit ontrouw geworden, al kan bij het klimmen der jaren zijn overtuiging op enkele punten gewijzigd zijn.

De jonge Ursul kwam, nog niet ten volle elf jaren oud, op het Gymnasium en werd vijf jaar later student aan het Athenaeum Illustre. Voor een vlugge leerling was, ondanks de onvolmaakte leermiddelen van die tijd, het doorlopen van een gymnasium met nog niet overladen programma een gemakkelike taak; geen modern eindexamen verontrustte de school. De vrije tijd die hem in ruime mate ten deel viel, besteedde hij vooral aan uitgebreide lektuur, gelijk niet alleen zijn eigen herinnering, maar ook de zorgvuldig bewaarde lijst van zijn voorzeker niet uit verzamelzucht bijeengebrachte jongensbibliotheek getuigt.

Het Amsterdamse studentencorps telde in 1871 niet meer dan 113 leden, daaronder 8 studenten in de letteren. In die kleine, huiselike gemeenschap werd goed gewerkt; het zeer bescheiden getal hoogleraren — in de letterkundige fakulteit slechts drie — maakte de studie voor de examens tot een rustig bedrijf en liet

---

[1]) Men vergelijke de volgende passage uit de *Essais*: „Si j'avois à revivre, je revivrois comme i'ai vescu: ny ie ne plainds le passé, ny ie ne crainds l'advenir; et si ie ne me deceois, il est allé du dedans environ comme du dehors" (*Essais*, L. III, ch. 2 *in fine*, of blz. 386, deel IV, der uitgave van 1828, Parijs, Tardieu-Denesle).

alle gelegenheid om naar vrije keus ook vakken te beoefenen, die niet op de series waren vertegenwoordigd.

Het meest geschiedde dat in de disputen. Boissevain werd een ijverig lid van Unica en was mede-oprichter van V.A.S.T. (vi ad summa tendimus), dat aan „de Vaderlandsche Letteren" was gewijd. Voor Unica leverde hij een „Proeve eener Vergelijking tusschen de Taurische Iphigenia van Euripides met die van Göthe", een opstel getiteld „Een dag te Athene op het feest der Dionysia ten tijde van Cleon" en een in het Latijn gestelde beschouwing over „De Liefde voor de Natuur bij de Romeinen". Op het dispuut V. A. S.T. sprak hij over Bellamy en over Multatuli. Dit alles, in keurige vorm onder zijn papieren teruggevonden [1]), is natuurlik te beschouwen als het werk van een zeer jonge student, maar het toont toch reeds een opmerkelike kennis, vooral van oude talen en geschiedenis; ook het Latijn bewijst hoe gemakkelik hij zich toen reeds in die taal uitdrukte. Veel was hij ongetwijfeld verschuldigd aan het degelike onderwijs van zijn leermeester Naber, van wie hij steeds dankbaar de kolleges, zowel voor het Grieks als het Latijn, heeft herdacht.

Uit het jaar 1874 dateert het eerste en enige gedicht van hem dat in druk verscheen: de Amsterdamse Studentenalmanak, waarvan hij dat jaar mede-redakteur was, bevat onder de titel *Contraioliana* (I)[2]) een poging om in Nederlandse „hexameters" een feest op de Studentensocieteit te beschrijven. Gemakkelik kan men zich ons medelid voorstellen als een vrolik jongman, die bij gezellig samenzijn tijd en uur vergat — dat gebeurde

[1]) Boissevain bewaarde alles wat hem door herinnering lief was geworden; niet alleen, ordelik geschikt, alle brieven van vrienden en verwanten, maar ook programma's en menu's van studentenfeestjes, aantekeningen gemaakt voor voordrachten, ja zelfs kaartjes met gelukwensen door initialen aangeduid. Deze papieren en een zeer groot getal brieven mij door zijn kinderen en door een tweetal van zijn vrienden ter inzage gegeven, vormen voor een aanzienlik deel de dankbaar aanvaarde bouwstof van dit Levensbericht.

[2]) Het romeinse cijfer verwijst hier en elders naar 't overeenkomstige nummer van de bibliografié achter het Levensbericht geplaatst.

hem tot op zeer hoge leeftijd —, maar de uitgelatenheid van een studentenfeest kan hem nooit bekoord hebben en de beschrijving er van vereist andere talenten dan hem waren geschonken.

Drie jaar studeerde Boissevain aan het Athenaeum; toen trok de grote naam van Cobet hem naar Leiden. Hij bleef er van September 1874 tot Juli 1878, werkte nog een half jaar te Amsterdam en legde de 5de April 1879 een voortreffelik doctoraal examen af. Te Leiden verkeerde hij bijna uitsluitend met een klubje Amsterdamse vrienden, met Lely, de latere rector van Noorthey, met zijn toekomstige kollega's Kuiper, Kalff en Muller, en met Hartelust, de enige niet-Amsterdammer, doch litterator als de overigen. Aan 't studentenleven nam Boissevain, al werd hij lid van het Corps en van enkele verenigingen, hier weinig deel. De studie was hoofdzaak; ontspanning gaf alleen de vrolike gemeenschappelike maaltijd, wandelingen in de omstreken en meer of minder diepzinnige gesprekken in het zeer late avonduur [1]). Hij volgde de kolleges van Pluygers, wiens nauwgezette interpretatie van Latijnse schrijvers hij zeer hoog stelde; de genialiteit van Cobet en van Kern vervulde hem van bewondering, maar zijn eigenlike leermeester, de man aan wiens richting van studie hij zich verwant gevoelde, vond hij te Leiden niet. Toen hij na het afleggen van zijn doctoraal een bezoek bracht aan Cobet, deelde hij aan deze mede dat hij geen tekstkritiese dissertatie wenste te schrijven, maar zich aangetrokken gevoelde tot de studie van Oude Geschiedenis en Archaeologie; het was, zeide hij, zijn voornemen om enige maanden de kolleges te volgen van Mommsen en dan naar Italië te gaan. Cobet's antwoord, karakteristiek voor de vrijheid van zijn geest en 't absolute van zijn oordelen, is bewaard gebleven in een brief door Boissevain aan een vriend geschreven. Wie Cobet gekend

---

[1]) Zijn vrienden plachten de volgende versregel van Phocylides zijn lijfspreuk te noemen: Νυκτὸς βουλεύειν, νυκτὸς δέ τοι ὀξυτέρη φρήν. (*Poetae lyrici graeci*, ed. Th. Bergk, II, n⁰. 8).

heeft, gevoelt hoe letterlik dit deel van het gesprek is weergegeven, en tevens hoe de hoogleraar van zijn begaafde en zo goed onderlegde leerling grote verwachtingen koesterde. Het antwoord luidde: „Je plan is uitstekend, maar drie maanden bij Mommsen geeft evenveel als drie weken; neen, als Oude Geschiedenis je doel is, ga dan drie jaar bij hem studeeren, is 't Archaeologie, dan direct naar Rome. Maar promoveer eerst even. Ik heb een onderwerp voor je klaar liggen en ik was van plan eens met je vader over je toekomst te spreken; zie hier: Diodorus Siculus is een uilskuiken, en als je nu eens in levendigen stijl door eenige éclatante voorbeelden kunt aantoonen, dat hij inderdaad dien naam verdient, dan wil ik je met genoegen doctor maken, en ga dan op reis".

Die raad heeft de promovendus niet opgevolgd. Hij herinnerde zich dat Mommsen reeds lang geleden Diodorus „den elendesten aller Scribenten" had genoemd en hij achtte het niet nodig dit oordeel door nieuwe bewijzen te staven. Ook 't snel schrijven van een dissertatie om zo spoedig mogelik van alle akademiese verplichtingen ontslagen te zijn, stuitte hem tegen de borst.

Zo trok hij dan in 't najaar van 1878 naar Berlijn. De eerste indrukken waren niet gunstig. Noch de stad, noch haar bewoners trokken hem aan. Hun levenswijze, hun buitensporig ontzag voor al wat uniform droeg strookte zo weinig met hetgeen hij in zijn Amsterdamse omgeving gewoon was; mannen en vrouwen waren zo anders, schreef hij aan een zijner vrienden, dan hij zich na de lektuur van Goethe, Schiller en Heine had voorgesteld. En zijn enigszins naïeve teleurstelling uitte hij in de sterke bewoordingen waarvan een jongmens van nog geen drie-en-twintig jaar zich bij voorkeur bedient. Maar aan 't slot van die epistula ex Ponto komt toch de verklaring: „twee dingen zijn hier echter voortreffelijk, de wetenschap en de muziek".

Voor zover mij bekend is, worden de klachten in geen der volgende brieven herhaald; een loflied op de Duitse wetenschap overstemt alles. Zo bleef het gedurende zijn gehele leven.

De „Seminarübungen" onder leiding van Mommsen, die hij twee semesters volgde, ontstaken bij hem een geestdrift die nooit is verdoofd. „Hier leer ik, zo schreef hij, twijfelen aan veel dat ik voor betrouwbare overlevering hield, maar tevens de methode om met scherpzinnigheid en door nauwkeurige studie ook van de kleinste gegevens een beter inzicht in de Oude Geschiedenis te verkrijgen". En dat alles vernam hij van de man die hij èn als geleerde èn als mens vereerde, als mens niet alleen om zijn oprechtheid en toewijding aan zijn leerlingen, maar ook om de zelfverlochening waarmee hij ook 't geringste, vervelendste werk op zich nam, als het bouwstof kon leveren tot het grootse geheel, de kennis van 't Romeinse leven in al zijn uitingen. Dat rustig ter zijde stellen van de synthese, zolang niet alle gegevens bijeengebracht en bruikbaar waren gemaakt, bewonderde Boissevain in Mommsen, de man van zo grote gaven als bouwmeester; het stemde ook geheel overeen met zijn eigen behoefte aan degelikheid. Ook de lessen van Droysen en Kirchhoff waardeerde hij, al spreekt hij een enkele maal met enige ironie over de breedsprakigheid van de laatste, maar geen van zijn vroegere of latere leermeesters kon toch in zijn schatting Mommsen evenaren. Superlativi vindt men zeer zelden in de geschriften van Boissevain — hij gebruikte die alleen in het Latijn, waar zij, naar men weet, een zeer verzwakte betekenis hebben —, doch om zijn held te karakteriseren heeft hij een woord nodig dat een absolute voorrang aanduidt: Mommsen noemt hij meer dan eens „den onvergelijkelijke". De uitdrukking komt onder anderen voor in het treffende *In Memoriam*, dat hij in 1903, na de dood van Mommsen, als hoofdartikel in het Museum plaatste (XXII).

Zijn bewondering sloot intussen, zelfs waar het Mommsen gold, geen kritiek uit. Van de drie grote werken, door deze geschreven, stelt hij het *Staatsrecht* het hoogst; van de aanmerkingen op de *Römische Geschichte* gemaakt erkent hij de betrekkelike juistheid. In 't algemeen komt zijn oordeel, op één punt na, merkwaardig overeen met hetgeen in hetzelfde jaar

Gaston Boissier en Camille Jullian over de kort te voren gestorven geleerde geschreven hebben. De zinsnede, die afwijkt van 't gevoelen der Franse bewonderaars, luidde: „die Seele des römischen Volkes hat keiner so gut verstanden wie er". Gaston Boissier meent daarentegen dat de onovertroffen kenner van al wat Latium betreft, toch te zeer naar geest en erfelike aanleg verschilde van de Romeinen om „l'âme latine" ten volle te begrijpen. Uit dat verschil verklaart hij het harde oordeel over Cicero, Cato Uticensis en anderen.

Het Seminarium van Mommsen leidde tot kennismaking met verschillende Duitse geleerden. Sommige werden vertrouwde vrienden en bleven levenslang in briefwisseling met hem. Ik noem Hülsen en Dessau, beiden Mommsens medewerkers aan het *Corpus Inscriptionum Latinarum*; hoe intiem de omgang was met Hülsen en met de Fransman Camille Jullian (als Boissevain een toehoorder van Mommsen) blijkt uit hun brieven, waarin de geadresseerde met „du" en „tu" wordt aangesproken. Ook van andere nationaliteiten trof Boissevain op de kolleges van Mommsen vertegenwoordigers aan; van velen hunner ontving hij tot in de laatste jaren van zijn leven bewijzen van vriendschap. Een zeer uitvoerige korrespondentie, in verschillende talen gevoerd, heeft altijd op zijn tijd beslag gelegd. Dit was geheel in overeenstemming met een der meest kenmerkende eigenschappen van zijn karakter, zijn onwankelbare, onbezweken trouw; geen vriend verdween uit zijn belangstellende herinnering. Na jaren van scheiding, zelfs van niet voortgezette briefwisseling, was een belangrijke gebeurtenis in het leven van de vriend, of van het volk waartoe deze behoorde, voor Boissevain aanleiding om te tonen dat hij in lief en leed bleef medeleven.

Al telde hij overal vrienden onder zijn vakgenoten, voor 't land dat zulke vorsten der filologie heeft voortgebracht als Mommsen, von Wilamowitz en Eduard Meyer, had hij als geleerde de hoogste sympathie. Men kon in zijn gesprekken wel uit enkele woorden opmaken, dat ook hij sommige eigen-

aardigheden, die vooral onder Franse tradities opgevoede Nederlanders verbazen, als zwakheden beschouwde, maar hij achtte het blijkbaar kleingeestig daarbij stil te staan: hij wilde en kon de dingen in het groot zien. Eigenschappen die geheel in strijd waren met zijn eigen aanleg vergaf hij gemakkelik bij mannen die hij hoogachtte; noch de felheid van Mommsens en Eduard Meyers antipathieën, noch de cassante toon van von Wilamowitz hinderde hem.

De studie aan de Universiteit te Berlijn liet Boissevain weinig tijd voor het schrijven van een dissertatie; de avondkolleges van Mommsen, Kirchhoff en Droysen legden aan de leden van het seminarium de verplichting op proeven van hun onderzoek te leveren. Verschillende van die scripties zijn van Boissevain bewaard gebleven, onder anderen één getiteld: *Messalla und sein Verhältniss zu Tibull*, met randnoten van Mommsen.

Daar hij wenste zijn reeds langdurige akademiese studie af te sluiten vóór hij zijn reis naar het Zuiden ondernam, koos hij, op het einde van het tweede semester, een onderwerp dat hij reeds bij Mommsen behandeld had (de lotgevallen der Legio VII Gemina) tot basis van zijn dissertatie (II). Hij gaat na welke legioenen onder het Principaat in Spanje hebben gediend en welke taak 't betrekkelik geringe getal troepen in deze vroeg tot rust gebrachte provincie had, — dit alles voornamelik op grond der gevonden inscripties. Bij dubia onthoudt hij zich van gevolgtrekkingen; waar hij met voorgangers als Mommsen en Henzen verschilt van mening, verdedigt hij zijn gevoelen met eenvoudige woorden, zonder strijkages. Het geheel getuigt van nauwkeurige kennis, de dertig stellingen van uitgebreide lektuur, vooral van klassieke geschiedschrijvers.

De promotie had de vierde December plaats. Cobet was door ziekte verhinderd te komen; uit de mond van Matthijs de Vries ontving hij in sierlik Latijn een zeer vleiend judicium. Toch gaf de promotie niet wat de fakulteit en wat zijn vrienden er van verwacht hadden. Het onderwerp was zo geheel afwijkend van wat de Leidse promovendi plachten aan te bieden;

Cornelissen, de juist in functie getreden opvolger van Pluygers, had geen speciale studie gemaakt van inscripties en zijn oppositie vonden de paranymphen en de jonge dokter hoogst onwelwillend; misschien zou het woord „zenuwachtig" gepaster zijn geweest om de houding van de opponent te kenschetsen.

De jonge dokter vertrok in 't begin van 1880 naar Weenen, waar hij, naar hij schreef, buitengewoon hartelik werd ontvangen door O. Hirschfeld, aan wie Mommsen zijn leerling had aanbevolen. Hoe warm die aanbeveling geweest moet zijn, bleek, meer nog dan bij de reeds vermelde ontvangst, toen Hirschfeld, wiens seminarium hij bezocht, hem aanried een nieuwe uitgave van Cassius Dio op zich te nemen. Immers het was een even moeilik als omvangrijk werk dat hem werd aanbevolen. Er bestonden ongetwijfeld uitgaven van die schrijver door beroemde Graeci, met name door Bekker (1849) en door Dindorf (1863—1865) bewerkt, mannen wier werk, vooral dat van Bekker, door Boissevain later steeds is geprezen, maar een uitgave die de verspreide en voor een groot gedeelte fragmentaries of in excerpta overgeleverde nalatenschap van Cassius Dio bijeengebracht had, na nauwgezette bestudering van alle beschikbare codices, bezat men niet. Bovendien was voor het welslagen van de onderneming niet alleen een grondige kennis van de taal een vereiste, maar ook een zeer degelike bekendheid met de Romeinse Geschiedenis, vooral die van de Keizertijd.

Boissevain zag dit helder in; voor 't geval hij dat niet gedaan had, zou 't hem niet aan waarschuwingen hebben ontbroken. Een van zijn beste Duitse vrienden, die met Mommsen de zaak uitvoerig had besproken, wees er hem op dat reeds voor het kollationneren van de drie voornaamste handschriften zes maanden van ingespannen dagelikse arbeid nodig zouden zijn, dat de studie van de betrekking waarin de Byzantijnse historici tot Dio staan een nog zwaarder taak zou wezen en dat zeker niet minder dan tien jaren vereist werden om het werk tot stand te brengen. Vooral het vraagstuk hoe Xiphilinus en de excerptoren der tiende eeuw met de tekst van Dio gehandeld

hebben, en in hoeverre daarbij de Byzantijnse methode van excerperen in 't algemeen ter sprake zal moeten komen, vindt hij een reden tot waarschuwing. Wel erkent hij dat de nieuwe uitgever niet in zake de rangschikking der fragmenten het laatste woord behoeft te spreken, maar noodzakelik is toch dat van elk fragment duidelik de overlevering wordt vastgesteld. Dan blijft nog de taalkundige kwestie. Zelf durft hij daar niet over te oordelen, maar hij heeft het volste vertrouwen dat de leerling van Cobet ook dit deel van de moeilike onderneming, tot een goed einde zal kunnen brengen. Ontmoedigen wil hij hem in geen geval, alleen waarschuwen voor de lange duur van het werk; hij vraagt of het kollationneren van de voornaamste Italiaanse handschriften niet, natuurlik tegen betaling, door een ervaren filoloog, in Italië woonachtig, zou kunnen geschieden; Mommsen zou hem zo iemand wel kunnen noemen.

Boissevain is dankbaar geweest voor de belangstelling; van de wenken door zijn vriend in overleg met Mommsen gegeven heeft hij ongetwijfeld goede nota genomen, maar het met Hirschfeld gewikt en gewogen plan gaf hij niet op. Daarbij overschatte hij zijn krachten niet. Na een studie van zeven jaren bij Naber en Cobet, gevolgd door zijn historiese oefeningen, te Berlijn onder leiding van Mommsen begonnen en te Weenen bij Hirschfeld voortgezet, mocht hij er op rekenen dat hij als Graecus, als palaeograaf en als historicus in staat was de moeilikheden te overwinnen; aan moed en volharding ontbrak het hem allerminst, en misschien lokte hem ook het vooruitzicht aan om bij zijn voorgenomen reis naar het Zuiden een vast doel voor ogen te hebben. Kennis van 't land der oude beschaving trok hem aan, de kunst van Grieken en Romeinen, ook die der Renaissance, zou hem boeien, maar was het ook niet een behoefte van zijn van al wat vaag was afkerige geest dat één scherp bepaald doel hem van alle dilettantisme of verbrokkeling van aandacht zou afhouden?

Het verblijf te Weenen werd door een kort bezoek aan Olympia onderbroken; in Julie en Augustus vertoefde hij te

Straatsburg, en in Oktober 1880 ving de grote reis naar Italië en Griekenland aan. Bijna twee jaren zou die duren. Te Rome, te Florence en te Venetië, de steden waar hij zich het langst ophield, te Rome het allerlangst, legden de bibliotheken beslag op het beste deel van de dag, — daar zorgde Cassius Dio voor. Maar dat er nog genoeg tijd overbleef voor 't bezoek aan musea, voor uitstapjes in de omtrek, voor 't gezellig verkeer met filologen van verschillende nationaliteit, daarvan spreken zijn edita en inedita over kunst en over reizen. In 't Duits Archaeologies Instituut genoot hij de gastvrijheid van de beminnelike direkteur Henzen, de vaderlike vriend der „ragazzi", en van de familie Helbig. Welke indruk zijn persoon hier en elders achterliet, hebben zij ondervonden die enige jaren later in dezelfde milieus werden ontvangen: een goede bekende te zijn van Boissevain was een introductie die overal vrienden bezorgde.

Rome heeft altijd een biezondere plaats in zijn hart ingenomen; het antieke verleden van de stad boezemde hem diepe eerbied in, al heeft hij de Romeinen nooit geïdealiseerd, behalve die der oudste tijden, van wier persoonlik leven wij zo weinig weten. Hij zag in de stad ook de „Roma nobilis, orbis et domina, Roseo martyrum sanguine rubea", de stad waar Michel Angelo de koepel van de Sint Pieter ontwierp en de Sixtijnse kapel voor hem tot een bedevaartsoord maakte. Hij betreurde het dat de vermeerderde kennis van de topografie der heidense stad „gekocht is voor de ruïne van het Rome der Pausen" en hij vraagt zich af of „ons meerder weten in deze dingen het waard is, dat de statige villa Ludovisi werd vernield, dat een deel der via Papale viel onder den hamer des sloopers, dat het Ghetto verdween, dat vader Tiber zelf werd genormaliseerd" (LIII, kol. 450). Bij een tweede, langdurig verblijf te Rome (in 1902), andermaal ondernomen ter wille van een beloofde uitgave, zag hij nog meer van dat nieuwe dat hem hinderde.

Toch zou men verkeerd oordelen indien men op grond van zulke ontboezemingen hem zonder meer „konservatief" noemde.

Over veel uitingen van het moderne leven was zijn oordeel zeer zeker streng, en hij verzette zich somtijds met een onbuigzaamheid die hem zijn doel deed missen, maar dit houdt niet in dat hij het nieuwe verwierp reeds omdat het nieuw was. Op sommige punten was hij zelfs vooruitstrevend, en als hij zich over politiek had uitgelaten, zou men hem vermoedelik een „wilde" hebben genoemd. Bij zijn verblijf te Rome in 1880 ging hij veel om met zijn vriend en verre bloedverwant, de architekt Berlage; hij leerde diens „ontstellende eerlikheid" [1]) bewonderen, omdat hij gevoelde dat zij gepaard ging met grote artisticiteit, en toen later die eerlikheid leidde tot het bouwen van de Amsterdamse Beurs, was hij een der eersten onder de leken die er de strakke schoonheid van begreep en verdedigde.

Napels en Sicilië, later Griekenland, waar hij in 1905 nogmaals heenging om, met zijn vriend Kuiper, het archaeologies kongres bij te wonen, hebben ongetwijfeld een diepe indruk op hem gemaakt, maar van Hellas schijnt toch alleen wat in musea en ruïnes van de Oudheid over is, hem krachtig te hebben aangegrepen. Uit geen van zijn brieven en geschriften, en evenmin uit zijn gesprekken, is mij ooit gebleken dat hij, gelijk voor 't nog levende Italië, grote belangstelling had voor het hedendaagse Griekse leven. Als de meeste classici van zijn tijd waren voor hem de taal en de zeden van heden er los van de Oudheid, ofschoon zij er veel nauwer mee zijn verbonden dan in Italië.

Met het einde van de „Wanderjahre" begon de gebondenheid van het leraarsleven. In 1882 werd hij praeceptor te Rotterdam, en weder had hij het voorrecht als mentor een man van betekenis te vinden, de rector Kan, een idealist vol bruisende geestdrift voor de Oudheid, en tevens een vaderlike vriend voor zijn leerlingen en, zegt Boissevain, voor zijn jonge leraren.

---

[1]) De uitdrukking, die mij trof door haar juistheid, is ontleend aan een dagbladartikel van de ingenieur Gratama.

Nog groter geluk, wel het grootste van zijn leven, viel hem twee jaren later in Rotterdam te beurt: hij huwde de 31ste Julie 1884 Wilhelmina Carolina Momma. Zeven en dertig jaren heeft haar liefde aan zijn leven glans en gloed gegeven, ook in die bijna niet onderbroken rij van jaren waarin ziekte en dood hun allengs zeer talrijk geworden gezin bezochten. Veel, ontzaggelik veel leed hebben zij verenigd moeten dragen.

Aan het Erasmianum is Boissevain vijf jaar verbonden geweest. Ik ontleen aan een brief, mij gezonden door een oud-leerling van hem, tans rector van een groot gymnasium, het volgende over zijn werkzaamheid als leraar: „In dien tijd (1883—1885) waren wij, leerlingen, lastig en kritisch, strafwerk was dagwerk.... Maar bij dr. Boissevain was daarvan geen spoor. Wel stond hij ver van ons af, maar de orde was volmaakt. Van straffen herinner ik mij bij hem niets, en zijn eischen waren billijk en juist. Alle thema's werden zeer zorgvuldig gecorrigeerd, de lessen zeer regelmatig overhoord; zijn vertaling was helder, zijn uitlegging duidelijk. Onze kritiek, ten opzichte van andere docenten zoo ongebreideld, zweeg ten opzichte van hem en van dr. van Dorsten". Als een zeer persoonlike herinnering vermeldt de schrijver hoe, na een uur waarin de gehele klasse door oproerig gedrag bij een vorige docent in een staat van balsturigheid en opwinding verkeerde, Boissevain binnentrad, kalm en rustig als altijd. „Wat ik toen deed, gaat mijn zegsman voort, weet ik niet meer, maar het was verstoring der orde, het was ontoelaatbaar, dat weet ik heel goed; ik was nog te zeer geprikkeld door het vorige uur om mij behoorlijk te gedragen. Dr. Boissevain keek me even verbaasd aan, met een licht-spottend lachje op zijn gelaat.... en het was over, terstond. Ik herkreeg mijn zelfbeheersching, ik kon weer stilzitten en opletten, de les was weer even rustig, kalmeerend, boeiend als altijd. Het ging met de geheele klasse net zoo".

Bewijst die herinnering niet dat de jonge docent door zijn natuurlike distinctie met één slag verkreeg, wat velen na bittere ervaring en grondige studie der paedagogie òf bereiken òf niet

bereiken. En met het woord distinctie wordt hier niet gedoeld op het overwicht dat beschaafde vormen altijd geven, maar op de onderscheiding die ook de jeugd toekent aan hem van wie zij gevoelt dat zijn gedrag voortvloeit uit afkeer van wat grof is of laag. Boissevain bewoog zich gemakkelik in deze, gelijk in elke kring, omdat hij niets te verbergen had en niets wilde vertonen.

De zo ernstig opgevatte taak aan het Gymnasium eiste een groot deel van zijn tijd; toch vond hij nog gelegenheid tot het schrijven van enkele studies, alle betrekking hebbend op Cassius Dio. Een opstel over twee grafstenen met inscripties te Larissa gevonden (III), is ongetwijfeld geschreven nog vóór hij zijn betrekking aanvaardde, maar te Rotterdam is ontstaan, en in het programma van het Gymnasium opgenomen, een bespreking van de „*excerpta Planudea et Constantiniana*" die door kardinaal Maï zijn uitgegeven (IV), voorts de zeer uitvoerige bijdrage in de Mnemosyne getiteld *De Cassii Dionis libris manu scriptis* (V), verder een opstel over de *excerpta Salmasiana* die aan Joannes Antiochenus zijn toegeschreven (VI) en de *Epistula Critica* gericht tot zijn oud-leermeester S. A. Naber (VII). Deze epistula behandelt, en bestrijdt voor een deel, verschillende conjecturen waarvan de aannemelikheid wordt getoest aan de getuigenis van Dio.

Men ziet hoe Boissevain te Rotterdam begonnen is de talrijke collaties op zijn reizen gemaakt, en de collectanea die betrekking hebben op de tekst van Dio te ordenen; hard werkend, maar zonder overhaasting, bereidde hij zich voor tot zijn taak als uitgever. Doch over de ruimte van tijd, nodig om de tekst vast te stellen, kon hij nog niet beschikken, ook niet toen hij in 1887 benoemd werd tot hoogleraar in de Oude Geschiedenis te Groningen, en hij de eerste tijden geheel moest besteden aan zijn nieuwe werkkring, die nog werd uitgebreid toen hem in 1889 ook het onderwijs in Romeinse Antiquiteiten werd opgedragen. Hij ging voort met de publicatie van studies die op Dio betrekking hebben; in 1890 wees hij de juiste, nog niet

erkende plaats aan, die een bepaalde passage van Dio in het geschiedverhaal behoort in te nemen (XI); het jaar daaropvolgend betoogde hij, tegen Büttner-Wobst, dat Zonaras bij 't verhalen der keizergeschiedenis van Nerva tot aan Severus Alexander niet de volledige Dio, maar het uittreksel van Xiphilinus heeft gebruikt (XII).

Op zich zelf staat een kort opstel in *De Vrije Fries* over een inscriptie gevonden te Beetgum (IX); hetzelfde onderwerp behandelde hij in de Mnemosyne (X).

Een ogenblik scheen het dat Boissevain het uitgeven van de gehele Cassius Dio op zou geven. Hij vernam dat bij Teubner weldra een nieuwe editie ter perse ging; zou die van hem dan nog wel nodig zijn? Steeds moeiliker en omvangrijker bleek hem de taak die hij op zich had genomen en bijna verheugde hij zich er over dat een ander die wellicht reeds ten uitvoer had gebracht. Toen in 1890 de bedoelde editie, die van Melber, verscheen, bleek hem dat de last niet van zijn schouders was genomen. In de *Berliner Wochenschrift* (XLVI en XLIX) en, minder uitvoerig, in het *Museum* (LI), zette hij uiteen waarom de nieuwe uitgave, hoewel stellig die van Bekker en Dindorf overtreffend door een beter gebruik van Zonaras, toch niet geeft wat bereikbaar is en dus door de wetenschap wordt geeist. Immers de varianten op Zonaras worden niet medegedeeld, belangrijke handschriften zijn niet opnieuw vergeleken, menigmaal is Melber slordig geweest en al te dikwels wordt zijn tekst door onjuiste lezingen ontsierd. Natuurlik worden deze fouten door talrijke, sprekende voorbeelden toegelicht. Andere critici opperden dezelfde bedenkingen.

Zo ging hij dan verder. Vijf jaren na de uitgave van Melber, dus in 1895, verscheen bij Weidmann te Berlijn, het eerste deel van de zijne (XVI). Twee voortreffelike Graeci, zijn vrienden Kuiper en Polak, hadden met hem de drukproeven nagezien, en daarbij niet slechts naar mogelike drukfouten gespeurd, maar ook, waar de tekst hun onduidelik of onjuist voorkwam, verbeteringen voorgeslagen, natuurlik met dien verstande dat de

editor te beslissen had wat hij in de tekst moest opnemen; in de apparatus criticus zou hij van hun konjekturen alleen de, zo niet zekere, dan toch zeer aannemelike vermelden. Uit brieven, bevestigd door persoonlike herinnering, is mij gebleken tot welk een uitvoerige, gewoonlik schriftelike gedachtenwisseling vele van de voorgestelde lezingen aanleiding gaven; ook het advies van andere Graeci, met name van Naber en van Herwerden, werd menigmaal gevraagd. Alles werd nauwgezet overwogen; het resultaat was dat een zeer groot deel der ingezonden konjekturen met een beleefde buiging werden verwezen naar de „salon des refusés", gelijk Kuiper met goedhartige scherts de apparatus criticus noemde. Een wandeling door die salon toont aan hoe nauwnemend Boissevain alle voorstellen bekeek; om werkelik toegang te krijgen tot de tekst moest een emendatie wel zeer klaarblijkelik zijn. Eigen voorstellen werden nog scherper getoetst. Zo ontstond wat men noemt een konservatieve tekst, maar waarvan het konservatisme, dank zij de apparatus criticus, door een ieder kan beoordeeld, zo nodig getemperd worden. Een enkel voorbeeld van deze vasthoudendheid moge volstaan: men leest bij Cassius Dio (ed. Boissevain II, blz. 583) van een architect die er in slaagde een verzakte porticus recht te zetten door alles met schapenvellen en dikke kleden te omwikkelen en daarna 't bouwwerk door vele mannen met behulp van vernuftige werktuigen tot de oorspronkelike stand te laten terugbrengen. Daarbij gebruikt Dio het woord *ὠμευσάμενος*, dat bij geen enkele andere schrijver voorkomt; Boissevain behoudt het niettemin op gezag van de twee beste codices en verwerpt de konjektuur van Kuiper, *μοχλευσάμενος*, gelijk die van Polak, *ὀχλευσάμενος*, hoewel beide een uitstekende zin geven, het eerste woord bij verschillende schrijvers gevonden wordt en het tweede door een glosse van Hesychius (*ὀχλός = μοχλός, δεσμός*) wordt gesteund. Vermoedelik vond hij de afwijking van hetgeen palaeografies gegeven was nog te groot; eerst toen van Herwerden het woord *ὀνευσάμενος* voorsloeg en daarbij kon verwijzen naar een plaats van Thucydides, de

schrijver door Dio nagevolgd, was hij geheel overtuigd en nam hij in het derde deel de evidente verbetering onder de corrigenda op.

De praefatio van het eerste deel geeft een tot in biezonderheden afdalende beschrijving van de codices (een uitgebreide behandeling van hetgeen in de Mnemosyne (V) was medegedeeld), en aan 't einde een lijst van vroegere uitgaven, met korte karakteriserende opmerkingen, alsmede van de voornaamste geschriften die op de kritiek, de verklaring en de taal van Dio betrekking hebben. Het oordeel wordt in duidelike vorm gegeven, steeds met het streven om aan geen verdienste te kort te doen. Van kardinaal Maï, over wiens kennis van de Griekse taal Cobet zo slecht was te spreken, wordt vóór alles erkend dat hij een goed palaeograaf was.

Na drie jaar volgde het tweede deel (XVII), weer drie jaar later, dus in 1901, het derde en laatste (XX), beide op dezelfde wijze bewerkt, met uitvoerige praefationes, beide de hulp der vrienden Kuiper en Polak, en ook die van Naber en van Herwerden, dankbaar erkennend. Aan 't einde van het laatste voorbericht gewaagt de schrijver van de moeilike omstandigheden die bij 't schrijven en bij de korrektie wellicht aan zijn oplettendheid hebben geschaad; nog meer dan door de ziekte van de zijnen verklaart hij te lijden onder de oorlog die de „Romani hodierni" tegen de Boerenrepublieken in Zuid-Afrika voerden. De scherpe woorden hierbij door hem geuit tegen Rhodes en Chamberlain hebben sommige beoordelaars op deze plaats en in dit werk betreurd; andere, b.v. Krumbacher, vonden die sympathiek. Ik veroorloof mij, ook na dertig jaren, met het oordeel van laatstgenoemde in te stemmen; het doet goed hier de rustige uitgever van Dio's geschiedverhaal een ogenblik te zien vervangen door de man wiens rechtsgevoel zo diep was gekrenkt, en die de herinnering aan het misdrijf ook door zijn boek wilde bestendigen.

Aan het monumentale werk werd een monumentale index toegevoegd, maar eerst na vijf en twintig jaren kon dit supple-

mentum van ruim 700 blz., in twee kolommen gedrukt, het licht zien. Een leerling van Boissevain, de heer Smilda, die met zijn leermeester de inrichting had vastgesteld, werkte er vele jaren aan en bracht een belangrijk gedeelte tot stand, doch voltooide het niet. Toen kwam de editor te hulp en slaagde er in om, gesteund door de medewerking van zijn viend dr. J. W. Lely, het werk ten einde te brengen; in 1914 zou het manuskript naar de firma Weidmann gezonden worden, maar de oorlog brak uit en een nieuw langdurig uitstel volgde. Eerst in 1926 kon het boek verschijnen. Het is getiteld *Index historicus* en bevat, in een zelfde alfabetiese orde verenigd, een index nominum en een index rerum. Nog is de uitgave hiermede niet afgesloten. De heer Nawijn, door zijn proefschrift over de betekenis van *παρά* bij Cassius Dio (1907) met diens spraakgebruik zeer vertrouwd, stelde met Boissevain het plan vast van een uitvoerige *Index Graecitatis*, een boekdeel dat in omvang de *Index historicus* waarschijnlik nog zal overtreffen. Reeds na 't afdrukken der eerste twee vellen ontviel aan de bewerker de steun van zijn raadgever, die ook de verbetering der drukproeven met hem zou delen. Niettemin hoopt de heer Nawijn in de herfst van dit jaar het boek te doen verschijnen.

De Cassius Dio van Boissevain is door alle mij bekende beoordelaars in de krachtigste bewoordingen en bijna zonder enig voorbehoud geprezen. Von Wilamowitz schreef hem dat hij op zijn seminarium deze editie behandelde als een voorbeeld hoe men een schrijver, wiens werk voor een groot deel fragmentaries tot ons is gekomen, moet uitgeven; Schwartz en een Frans criticus getuigden dat van weinig Griekse schrijvers zulk een voortreffelike uitgave bestaat; Earnest Cary, die in de Loeb Library Dio uitgaf, en wiens tekst op die van Boissevain is gebaseerd, spreekt van een „masterly edition, complete, accurate, conservative, based on new collections of the Mss., usually his own". Hij wijst onder anderen op de juiste plaatsing van de fragmenten der boeken I tot XXXV en de gewijzigde indeling der boeken LXI—LXXXI. De Italianen prijzen even sterk.

De Nederlandse critici zijn niet minder absoluut in hun lof. 't Enige wat van Herwerden betreurt is de te grote voorzichtigheid van de uitgever in het opnemen van verbeteringen, ook van z. i. evidente door Boissevain ontworpen maar door hem slechts als waarschijnlik in de apparatus opgenomen; ook een tweetal buitenlanders Théodore Reinach en B. Kübler menen dat op enkele plaatsen het konservatisme iets te ver is gegaan. Voor de scherpzinnigheid en de zeldzame nauwkeurigheid waarmee het zo verspreide en versnipperde materiaal is geordend, hebben allen de grootste bewondering. Men kan zeggen dat deze editie Boissevain's naam beroemd heeft gemaakt bij alle Hellenisten.

Toen, vijf en twintig jaar later, de *Index historicus* verscheen klonk dezelfde lof. 't Uitvoerigst werd dit boek besproken door A. Stein (in de *Gnomon* van Julie 1927). Het is, zegt hij, door zijn uitvoerigheid, die ook tot vermelding van zeer vele appellativa zich uitstrekt, geworden tot een „umfassendes Repetitorium für die Geschichte, Staatsverfassung und -verwaltung, das Heerwesen, die Religion und noch vieles andere was das römische Reich und das römische Volk angeht".

Ongetwijfeld heeft de eenstemmige goedkeuring van zoveel bevoegden Boissevain gelukkig gemaakt en gesteund bij zijn arbeid. Een opwekking had hij wel nodig, want hoe belangrijk Dio ook moge zijn voor de kennis der Romeinse Geschiedenis, vooral van het Principaat, hoe nuttig een definitieve uitgave mocht wezen, de lektuur van deze navolger, in het bijkomstige, van Thucydides, moet voor iemand van zijn smaak, en van zijn menigmaal geuite afkeer van repristinatie, geen onverdeeld genoegen zijn geweest. Immers Cassius Dio is in elk opzicht nog meer als een voorbode dan als een voorbeeld van de Byzantijnse historici te beschouwen: dezelfde ijver in 't bijeenbrengen van het materiaal, dezelfde kritiese nauwgezetheid bij de bewerking onderscheidt hem, maar ook bij hem reeds de dorheid van geest, de ernst waarmee laffe verhaaltjes naast degelike berichten worden opgenomen, de ongelijkheid van voordracht,

afhangend van de zegsman naar wie hij in een bepaald geval luistert. Voeg daarbij de dode taal, waarvan de enige verdienste, een negatieve, door Boissevain terecht is geprezen: het zich onthouden van gezwollen rhetorica. Inderdaad, als men Dio met een tijdgenoot als Philostratus, de schrijver der *Vitae Sophistarum* vergelijkt — maar ook dan alleen — is zijn proza te prijzen. En hoe verdrietig moet het tot in de kleinste biezonderheden bestuderen der overlevering geweest zijn, vooral toen de overtuiging over de betrouwbaarheid der voornaamste codices reeds gevormd was.

Doch laten wij aan de andere kant niet vergeten dat zovele jaren gebonden te zijn aan een voor de wetenschap onmisbaar geacht werk, een grote rust geeft, wel zeer verschillend van de wisselende stemming van hem die de keus van zijn werk laat afhangen van opkomende gedachten en plannen, al te vaak zonder innerlike samenhang,

Van een tweede belangrijke uitgave der firma Weidmann, de *Excerpta historica iussu Imperatoris Constantini Porphyrogeniti confecta* werd aan Boissevain het gedeelte *de Sententiis* toevertrouwd. De tekst is gebaseerd op een door kardinaal Maï gevonden Vaticaanse codex. Hij verkreeg om die codex te kollationneren een verlof van vijf maanden, doorgebracht te Rome. Het boek (XXV) verscheen in 1906 en werd geprezen als zijn uitgave van Dio.

De voortreffelike vaststelling van de tekst der beide werken geeft bij eerste kennismaking de indruk, dat men zuiver filologies werk in handen heeft; wat niet zo onmiddellik blijkt, is de diepgaande kennis der geschiedenis die nodig was om, vooral bij de behandeling der epitomae en excerpta, de juiste weg te kiezen. Misschien is daaraan de meermalen vernomen mening toe te schrijven, dat Boissevain van aanleg en naar eigen voorkeur meer filoloog dan historicus was. Ik geloof dat zijn edita en zijn inedita die bewering logenstraffen.

Laten wij beginnen met de edita, en dan in de eerste plaats de aandacht vestigen op de redevoeringen die hij als hoogleraar

ex cathedra academica heeft gehouden. Het brengt ons tevens terug tot de chronologiese volgorde, die wij ter wille van Dio en de *Excerpta* hebben verlaten.

In de oratie waarmee hij het ambt te Groningen aanvaardde, spreekt hij over *de waarde van de Epigraphiek voor de Oude Geschiedenis* (VIII) en betreurt hij de geringe belangstelling die toen in Nederland voor de studie der opschriften werd gevoeld. In de zestiende eeuw en ook later nog was dat geheel anders, maar, zegt hij, tans hebben „de weinigen die zich in ons land met haar bezig hielden, haar meer uit grammaticaal en taalkundig dan uit historisch oogpunt beoefend". Zelf wenst hij haar bij zijn onderwijs te gebruiken als de onmisbare hulpwetenschap die de mededelingen der schrijvers aanvult, menigmaal verbetert, en die ons ook iets leert kennen van 't leven dier „millioenmaal millioenen onbekenden, die zonder invloed te oefenen hebben geleefd, zonder eenig spoor na te laten gestorven zijn, maar die toch menschen waren als wij.... Juist van dezen spreken de steenen zoo menigmaal". Welgekozen voorbeelden bewijzen de waarheid van deze opmerking.

Zeven jaar later bracht de overdracht van het rectoraat hem opnieuw als redenaar op het gestoelte der aula, en nu heet zijn rede *Wettelijkheid en Werkelijkheid* (XXIII); hij behandelt daarin „de eerste grondbeginselen der (historische) wetenschap", een onderwerp waartoe hij erkent minder gekomen te zijn door „onweerstaanbare(n) eigen aandrift.... om dit woord te spreken", dan door de gewoonte, die hij „nauwelijks minder imperatief" noemt dan de wet. Wij mogen die gewoonte dankbaar zijn, want zij heeft hem gedwongen zijn gereserveerdheid te overwinnen; wij zijn aan haar een oratie verschuldigd die door vorm en inhoud ons Boissevain voortreffelik leert kennen. Hij begint met te schetsen wat hij met een uitdrukking van Windelband de nomothetiese denkrichting noemt, de richting die de natuurwetenschappen tot zo hoge bloei heeft gebracht. Met geestdrift spreekt hij van het hoge en laatste doel: „onder één alomvattende theorie het geheel der natuur te begrijpen".

Hij verwerpt de mening dat de natuurwetenschap „haren haast magischen invloed op de geesten" in onze tijd, te danken heeft aan „het materieel voordeel voor de praktijk des levens", of aan „het gerucht door een schier onafgebroken reeks van de schitterendste ontdekkingen..., gemaakt"; neen, gaat hij voort, „ideale motieven zijn het ten allen tijde die in hoogste instantie aan de wetenschap haar impuls, ideale motieven ook, die aan het denken en gevoelen der menschheid zijn richting geven. Onze eindige geest eischt.... vereenvoudiging der oneindig verscheiden en samengestelde werkelijkheid, en zie, de hoogst denkbare vereenvoudiging is hier: in één begrip hebben wij alles". Maar in het onmiddellik volgende puntige zinnetje komt de plotselinge keer: „Alles, maar ook: niets". Immers door de wettelikheid, de ijlheid der abstractie „gaat het feitelijke te loor, dat altijd is het bijzondere, het enkele, het individueele". Het doel van de geschiedenis is het biezondere „zeer zeker met zijn omgeving, in zijn oorzakelijk verband ook, maar altijd en bovenal in zijn volle, rijke werkelijkheid af te beelden en ons weder voor te stellen, zoo getrouw mogelijk". Naast de nomothetiese staat een andere denkrichting, de „idiographische, beiden gelijkelijk noodwendig en in de praktijk van het wetenschappelijk onderzoek.... elkander steunend en aanvullend, veelszins in elkander grijpend". Bij de idiografiese denkrichting, bij de historiese wetenschap, is het experiment niet mogelik. En veel groter ook dan bij de natuurwetenschap is het subjectieve element van opvatting en oordeelvorming, „al ontbreekt het ook daar niet, wanneer door de denkkracht en de denkrichting van de onderzoeker al het bestaande tot wetten en wettelijkheid zal worden teruggebracht". En verder: „Eerst als èn de werkelijkheid gekend wordt gelijk zij geweest is en is, èn de wettelijkheid die alles beheerscht, is het menschelijk weten volkomen". Maar ook dan zijn wettelikheid en werkelikheid nog niet „in hooger eenheid opgelost". En toch gaat daar naar ons wensen uit. Doch „hier ligt het punt waar ons denken niet verder kan", en de oratie eindigt met de juichkreet van de Psalmist (36, 9),

waarin de ziel „zich in geloove overgeeft aan haren Schepper en Heer", en wat, naar des sprekers overtuiging, ook het laatste woord zal moeten zijn van het zuivere denken.

Ik heb uit deze rede vele plaatsen aangehaald, daar zij ons zo duidelik laat zien wat Boissevain vervulde, hoewel hij, juist omdat het zijn diepste gevoelens betrof, er zo zelden over sprak: zijn bewondering voor het wetenschappelik zoeken in tweeërlei richting, maar beiden een grens vindend in wat voor hem geen zoeken maar verzekerdheid was.

Vier en twintig jaar heeft hij in Groningen gewerkt. Toen, in 1911, kwam de roepstem uit Amsterdam, de stad waarvan hij in het ouderlik huis de beste tradities had leren kennen, die hem een stempel hadden gegeven van eenvoud en degelikheid. Zeer krachtig moet zijn liefde voor Amsterdam geweest zijn, want de vertrouwelike omgang die alleen bij geringere omvang van stad en universiteit mogelik is, bekoorde hem te Groningen sterk; bovenal kostte het hem moeite de vrienden te verlaten die hij daar, niet slechts in zijn eigen fakulteit, zich had verworven. Hoe innig was hij verbonden met Heymans, enkele maanden vóór hem overleden en zo roerend door hem herdacht, ook aan Kapteyn, de astronoom, bij wiens veertigjarig professoraat, hem, de classicus, als aan een zijner allervertrouwdste vrienden werd opgedragen het woord te voeren. Ik noem hier slechts twee namen uit vele, en dat van vrienden die niet meer in leven zijn. Zo veel kostte hem het afscheid van die kring, de deelgenoten van zijn wetenschappelike voorspoed en van de droefenis die door ziekte en dood hem trof in zijn gezin, dat hij bijna voor Groningen behouden was gebleven.

De rede waarmede hij zijn ambt te Amsterdam aanvaardde behoefde niet, als die te Groningen, een programma in te houden: men kende zijn opvattingen en zijn methode. Het onderwerp *De Historiographie der Oudheid voorheen en thans* (XXX), kan dan ook, gelijk hij zelf opmerkte, aan de rede van een rector op de stichtingsdag der Universiteit doen denken. In grote trekken, alleen de hoofdfiguren aanwijzend en die uitnemend karakteriserend,

schetst hij de geschiedschrijving der oude volken; daarna wordt uitvoeriger uiteengezet hoe de Renaissance leidde tot classicisme, dat na een hegemonie van eeuwen in de negentiende heeft moeten wijken voor tegelijk breder en dieper inzicht, mogelik gemaakt door opgravingen, door vergelijkende studie van taal en mythologie.

Men kan zeggen dat de aard van het ambt, gelijk ook zijn afscheidsrede, waarover later, meebracht dat de spreker telkens de geschiedenis tot zijn onderwerp koos, doch wie deze oraties leest zal stellig beseffen dat hier meer voorkeur dan uiterlike aanleiding de keus bepaalde. Bij de rede als aftredend rector gehouden, was trouwens die keus veel vrijer. En een blik in de bibliografie toont dat Boissevain nimmer, dus ook niet buiten de kring van het akademies onderwijs, aan de filologie in engere zin zijn stof heeft ontleend. Hij had voorzeker een uitgebreide en vooral een zeer vaste kennis zowel van het Grieks als van het Latijn, maar de taal als zodanig was toch niet wat hem het meest aantrok. Hij heeft uitmuntende konjekturen voorgesteld, doch uitsluitend ter wille van Cassius Dio, wiens tekst hij betrouwbaar voor het histories onderzoek wilde maken. Voor Cobet en voor vele van diens leerlingen was het Grieks een schoon kleed, waarvan de vlekken, door verkeerde behandeling ontstaan, verwijderd moesten worden, ook wanneer het oorspronkelik gedachten had omhuld die hun weinig belang inboezemden. Het recht en het nut van zulk een herstelling der vroegere gedaante erkende hij ten volle, maar zelf begeerde hij iets anders te doen; reeds als doctorandus verklaarde hij immers geen tekstkritiese dissertatie te willen schrijven. Nog minder werd hij verlokt tot linguïstiese beschouwingen, tot een onderzoek naar de evolutie van het Grieks dat hem zo lief was, of tot pogingen om, door vergelijking met andere talen, de innerlike gesteldheid van spraakkunst en woordenschat te ontleden. De taal bleef hem altijd een middel om de inhoud der schrijvers, en dan bij voorkeur der historici, juist te verstaan.

In deze Akademie, die hem in 1898 tot lid koos en van

1911—1922 in hem haar ondervoorzitter had, heeft hij in 1900 gesproken over *De Dienstplicht der leden van het eerste Attische Zeeverbond* (XVIII). Hij ontkent dat die verplichting bestond en bestrijdt de tegenovergestelde mening door aan te tonen dat de plaats van Thucydides waarop zij steunt, geen bewijskracht heeft. Kenmerkend voor zijn begeerte om door voorbeelden aan het heden ontleend het algemeen menselike, zich ook in de Oudheid openbarende, te verklaren, is zijn opmerking over de uitzending door Engeland van Ierse troepen naar Zuid-Afrika zonder vrees voor ontrouw. Enige jaren later wist hij de tegenstrijdigheid tussen een plaats van Thucydides en een op de Akropolis gevonden inscriptie betreffende een bondsverdrag, gesloten tussen Athene enerzijds en Argos, Mantinea en Elis anderzijds, op te heffen door te wijzen op het in de diplomatie gebruikelike alternaat, waarbij in overigens gelijkluidende bewoordingen wisseling van voorrang bij de kontrakterende partijen wordt in acht genomen (XXXV). Er zijn filologen die in zulke gevallen geneigd zijn het eerst aan een fout in de handschriften te denken.

Zijn kennis van de numismatiek, een wetenschap waarover hij in Groningen ook wel eens kollege heeft gegeven, bleek uit zijn *Beschreibung der griechischen autonomen Münzen im Besitze der Kön. Akademie der Wissenschaften zu Amsterdam* (XXXIII). 't Werk van vrij grote omvang, reeds in 1910 in manuskript gereed, doch verschenen in 1912, leverde hem de stof voor een mededeling in een onzer maandvergaderingen over *Een munt van Hadrumetum* (XXIX) [1]), waarvan hij aantoonde dat zij 't bestaan van twee duumviri te Hadrumetum bewijst, een konklusie aan zijn studie der inscripties te danken. Hij brengt hierdoor een twistvraag over de tijd waarop de Afrikaanse steden begonnen zijn munt te slaan, vrij zeker tot oplossing. Vooraf gaat een pleidooi ten gunste van het gebruik ook bij 't onderwijs van munten, maar het moeten echte munten

---

[1]) Het stuk is, in verkorte vorm, ook geplaatst in de *Zeitschrift für Numismatik* (XXXI)

zijn, geen afbeeldingen, zelfs niet de voortreffelike electrotypes van het Britsche Museum. Alleen het echte zal bij de leerlingen belangstelling trekken en liefde wekken. Als wij, zegt hij, bij Heraclides of Aristoteles lezen, dat de vader van Pericles nog vóór Salamis verbannen is, komt alleen dat simpele feit tot ons bewustzijn, maar hebben wij vóór ons het ostrakon zelf, de potscherf waarop voor 24 eeuwen een Atheense burger of boer de naam neerschreef en die in de eerste jaren van onze eeuw te Athene is opgedolven, dan „zet dat onze verbeelding in vlam", wij zien de woelende menschenmenigte vóór ons op de markt, wij vertegenwoordigen ons hun begeerte om de macht der Alkmaeoniden te fnuiken. Zo doet een munt van Thurii ons denken aan de stichting van deze kolonie door Atheners, waaraan de beeldenaar herinnert, aan 't bedrijf der wisselaars in de straat door Hippodamus aangelegd, „maar zien we een electrotype van diezelfde munt, dan gaan onze gedachten niet naar Thurii, maar naar Londen en wij zeggen: welk een uitmuntend denkbeeld van de trustees van het British Museum om de oude munten op deze wijze te vermenigvuldigen, en wat is Mr. Ready een voortreffelijk electrotypist".

Spreekt uit zulke zinnen niet de man die bij zijn werk steeds tot de bronnen placht te gaan, die steeds met eigen ogen wilde zien, een eigenschap die in al zijn daden zich openbaarde als liefde voor wat echt is?

In de verenigde vergadering der beide afdelingen onzer Akademie heeft Boissevain in 1916 gesproken over de *Watervoorziening van het Oude Rome* (XXXIV). Velen onzer zullen zich deze ook voor niet-vakgenoten boeiende voordracht herinneren. Zij gaf in een kort bestek een beeld van Rome's grootheid ook op 't gebied van techniek en stadsverzorging. Twee eigenschappen van de spreker kwamen, meen ik, daarbij vooral op de voorgrond: zijn bewondering voor Rome, gepaard met waarschuwende vrees voor weelde die tot verval moet leiden, en zijn talent om door vergelijking met het heden een duidelik begrip te geven van wat de Oudheid vermocht.

Aan alle getallen die hij noemt betreffende de lengte en de capaciteit der Romeinse waterleiding, gaat vooraf een opgave van de overeenkomstige afmetingen der leidingen die Amsterdam van water voorzien.

Herhaaldelik heeft hij ons het leven en de verdiensten geschetst van medeleden die ons door de dood zijn ontvallen; in 1912 herdacht hij J. M. J. Valeton (XXXII), in 1922 H. van Gelder (XXXVIII), beiden in betrekkelik korte voordrachten, maar getuigend van ernstige studie hunner geschriften; uitvoeriger en met dieper ontroering sprak hij van twee vakgenoten die hij zoveel langer en zoveel beter had gekend: in 1924 over Koenraad Kuiper (XXXIX), zijn vriend sedert zijn eerste studentenjaren, en in 1928 over Jan Six (XLII). De herinnering aan deze parentalia is bij de meesten van ons nog levendig; wij hebben gevoeld hoe dierbaar hem deze vrienden zijn geweest, hoe hij hen vereerde om hun gaven en om hun karakter.

Het laatste geschrift dat de Akademie van hem heeft uitgegeven (in 1930) de *Grieksche Schenkingsoorkonde uit Zuid-Italië van het jaar* 1127-1128 (XLIII) bewijst dat niet alleen de helderheid van zijn geest, maar ook zijn energie en zijn werklust tot in het laatst van zijn leven ongerept gebleven zijn. Een middeleeuws dokument, een vel zwaar perkament, te Roermond ontdekt door dr. P. J. M. van Gils en hem ter hand gesteld, heeft hij ontcijferd, vertaald en van een uitvoerige kommentaar voorzien. Daarbij betrad hij, hoewel reeds enkele jaren oud-hoogleraar, een gebied dat hij nimmer had bezocht en door weinigen was bestudeerd. De toegang was niet gemakkelik. Deze in Zuid-Italië gevonden diplomata, in slordig Grieks en in barbaars Latijn geschreven, zijn uitgegeven in kwartijnen van indrukwekkende omvang; van de voornaamste verzameling, die van Trinchera (Napels, 1865) telt de tekst meer dan 560 bladzijden. Om zich op de hoogte te stellen van de soort geschriften waartoe het dokument uit Roermond behoort, heeft hij de bonte verzameling van notariële bescheiden, testamenten, schenkingen, koopkontrakten en handvesten nauwkeurig doorgewerkt, zich op de

hoogte gesteld van de betekenis der zeer onklassieke vormen en woorden, en de merkwaardige geschiedenis der Basiliaanse kloosters van Apulië en Calabrië bestudeerd. Wie bij de ontcijfering hem aan de arbeid zag of door het lenen van boeken van enige dienst mocht wezen, nam met eerbiedige verbazing de nauwgezetheid waar waarmee ook de geringste onderdelen werden nagegaan. Ook hier was het niet de taal, een wisseling, soms een mengsel van Oud- en Nieuwgrieks die hem aantrok, maar de zuiver historiese begeerte om zich een beeld te vormen van de toestanden waaronder de kloosterlingen leefden. Op een litterator die dergelijke teksten als bronnen voor de kennis der taal ter hand neemt, maakt deze studie de indruk dat Boissevain, op 't voetspoor van zijn grote leermeester Mommsen, biezonder zich voelde aangetrokken tot vraagstukken van juridiese en administratieve aard.

Gering in aantal zijn de studies die hij, als wij zijn Dionea ter zijde laten, aan tijdschriften heeft afgestaan. Ik noem een kort opstel naar aanleiding van een latijnse koopakte, gevonden te Tolsum, en door ons medelid Vollgraff gepubliceerd (XXXVI); het werd geplaatst in de door zijn vriend Camille Jullian geredigeerde *Revue des Études anciennes*. Voorts een verhandeling van meer populaire aard, getiteld *De geographische factor in de geschiedenis der Oudheid* (XXXVII). Ik weet dat dit onderwerp, vooral na lezing van Nissens *Italische Landeskunde*, door hem met voorliefde op kollege werd behandeld. Jaren geleden klaagde daarover tegen mij een jong student te Groningen, die er bezwaar tegen had dat men zulke dingen moest leren „die toch niets met Oude Geschiedenis te maken hadden". Voor studiegenoten die zich niet tevreden stelden met het gebruik van een handboek der Oude Geschiedenis, zal die wijze van behandeling juist een ware verfrissing zijn geweest.

Het karakter van een geleerde leert men kennen uit de wijze waarop hij de geschriften van zijn vakgenoten beoordeelt. De talrijke recensies van Boissevain, vooral in het *Museum*, zijn ook om die reden herlezing waard. Hij wil ook hier de dingen

in het groot zien en de gehele persoon der besproken schrijvers karakteriseren. Somtijds doet hij dit door enkele adjectieven; Eduard Meyer noemt hij de universeelste en tevens voorzichtigste, von Wilamowitz de vurigste, en Beloch, wiens werk hij aankondigt (L, LXIX), de radikaalste der historici na Mommsen. Beloch is z. i. hyperkrities, eenzijdig logies, maar hij stelt zeer hoog zijn buitengewoon talent van kompositie en erkent dat door hem de ekonomiese geschiedenis tot haar recht is gekomen. Duidelik toont hij persoonlike voorkeur, als voor Eduard Meyer om zijn geniale synthese (XCV), voor Foucart, om 't hoog aestheties genot dat zijn bewijsvoering hem heeft gegeven (XCI), voor Jullian om zijn talent het oude als een levende werkelikheid te doen zien (CIII), voor de schrijvers van *The Cambridge Ancient History* van wie hij prijst „de echt-Engelsche, even eenvoudige als waardige historische schrijftrant die verheffing geenszins uitsluit (CI)", maar nooit verzuimt hij de zwakke zijde ook van die geprezen geschriften te vermelden. Geen vriendschap, hoe oud en hecht, verduisterde daarbij zijn oordeel. De *Geschichte der römischen Kaiserzeit* van H. Dessau, een zijner oudste vrienden uit de kring van Mommsen, noemt hij 't voortreffelike werk van een geleerde onderzoeker, maar van iemand zonder de visie die 't kenmerk van de echte historicus is; zijn boek is nuchter en betrouwbaar maar zonder verheffing (XCIV), het is geen werk van „groote allure" (C). Ik ben er van overtuigd dat de schrijver door deze uilspraak niet gegriefd is; men kon door Boissevain's oordeel niet ontstemd worden, omdat het zo rechtuit werd gegeven, steeds zonder enige verborgen prikkel.

Nog veel meer hechtte hij aan zuivere rechtvaardigheid wanneer het een schrijver gold die hem niet sympathiek was. Hij moet zich zeer biezonder geërgerd hebben aan Seeck's *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, aan diens wel heldere, maar ruwe taal „zonder waardigheid en distinctie" (LVIII), vooral aan zijn rationalisties, ja cynies oordeel over het Kristendom (LXXX) Maar hoe prijst hij zijn „grondige en veelomvattende geleerdheid'

„zijn bewonderingswaardige scherpzinnigheid!" Wat hem hinderde toont hij door de ironiese opmerking dat een reeks grove woorden die hij van Seeck aanhaalt, bij *deze* schrijver niet „stilwidrig" genoemd mogen worden, en als hij een staaltje heeft gegeven van diens platte verklaring van 't breken der Kristenen met de offergewoonten der Heidenen, eindigt hij met de vraag: „*Ex ungue....* Zou hier wel *leonem* aangevuld moeten worden?"

Boissevain heeft altijd zeer goed weerstand kunnen bieden aan het genoegen van zijn woorden in druk te zien. Hij heeft talrijke inedita nagelaten, bijna alle voordrachten voor verschillende kringen gehouden. De voornaamste wil ik hier noemen; de kronologiese volgorde kan ik niet nauwkeurig vaststellen, daar zij niet zijn gedateerd. De oudste is echter stellig een over *Michel Angelo*, door mij te Rotterdam, dus vóór 1885, gehoord; later is de voordracht ook te Haarlem en te Groningen gehouden. De bouwstof heeft ongetwijfeld het boek van H. Grimm geleverd, maar het is niettemin een uiting van zeer persoonlike bewondering, op langdurige, telkens herhaalde beschouwing gegrond; de ijverige werker op de Vaticana en Laurentiana vond altoos tijd voor een bezoek aan de meesterstukken van de kunstenaar die hij, geheel in overeenstemming met zijn karakter, 't hoogst van alle Italianen vereerde en wiens kracht en diepte van gevoel hem liever waren dan de gratie van Rafaël.

De titels van andere onuitgegeven voordrachten zijn: *De Historische Beteekenis van het Romeinsche Keizerrijk* (ter gelegenheid van het „Eerste Nederl. Philologen-Congres" in 1898); *De Handelsweg door de Roode Zee in de Oudheid; De Hethieten; De toestand der handwerkslieden bij Grieken en Romeinen; De Aphrodite-typen der Oudheid.* Een onderwerp van taalkundige of letterkundige aard heeft hij, gelijk ik reeds zeide, nooit behandeld.

Uitvoeriger dan de hier vermelde voordrachten zijn de drie door hem in de Aula der Amsterdamsche Universiteit gehouden, *Over de oorzaken van den ondergang van Griekenland en Rome*, onderscheiden naar de politieke, de ekonomiese en de gods-

dienstige of morele gesteldheid der beide landen. De spreker verklaarde in te stemmen met het oordeel van Burckhardt dat de eigenlike oorzaak waardoor een volk ondergaat in zijn binnenste schuilt; een stoot van buiten beslist eerst wanneer de levenskracht is gebroken. Daarom is het begrijpelijk dat hij de meeste nadruk legde op de wijziging van godsdienst en zeden, faktoren waarvan de schatting 't meest de persoonlikheid van de onderzoeker laat uitkomen. Ik vraag mij af of Boissevain hier niet de godsdienstigheid en vooral de moraliteit der oudere tijden te hoog, die tijdens het Principaat te laag heeft geschat. Stond de godsdienst van de veroveraars onder de Romeinse republiek op hoger peil dan het syncretisme van later eeuwen? En was de eerste een krachtiger drijfveer, dreef die dan ook tot edeler daden? Geven de schrijvers der vijfde eeuw in Griekenland ons een beeld van strenge moraliteit bij de bevolking? Boissevain zegt zelf dat de vermelding der uitzonderlike integriteit van Aristides veeleer een aanklacht bevat tegen wat gebruikelik was.

In 1926 noodzaakte de wet Boissevain zijn ambt als hoogleraar neer te leggen. Het is hier de plaats om de vraag te stellen hoe hij zijn taak als akademies docent heeft opgevat. Het antwoord ontleen ik aan welwillende mededelingen van verschillende oud-leerlingen (uit Groningen en Amsterdam) ontvangen en toegelicht door de mij ter lezing verstrekte diktaten van enkelen hunner.

Eenstemmig is het oordeel over de buitengewone zorg waarmee de kolleges werden voorbereid; de diktaten getuigen hetzelfde. De behandeling van elk tijdvak wordt voorafgegaan door een nauwkeurige opgave van de bronnen waaraan de kennis is ontleend. Bewondering hebben allen, zonder onderscheid, voor de kernachtige wijze waarmee de schrijvers van voorheen en van onze tijd worden beoordeeld, meestal in een enkele korte zin. Een der oud-leerlingen wijst op hetgeen naar zijn mening een schaduwzijde was van Boissevain's buitengewone zorgvuldigheid:

de professor had zich zo goed voorbereid, dat voor hem zelf niets van hetgeen hij ging zeggen een verrassing was, en dit gaf aan zijn voordracht wel eens een onbewogenheid die 't kollege dreigde eentonig te doen worden. Voor deze criticus was blijkbaar het spontane element te zwak vertegenwoordigd. Maar anderen verklaren dat achter de rustige koelheid waarmee een oordeel werd uitgesproken, men de gloed van geestdrift en vaste overtuiging gevoelde, die alleen door een natuurlike ingetogenheid, misschien ook door bescheidenheid, op de achtergrond werd gehouden.

Allen verklaren ook dat zij op de privatissima voortreffelik onderricht kregen in de methode van histories onderzoek. Een zeer humaan en vriendelik examinator wordt Boissevain genoemd, maar een die niets liet glippen, een voorbeeld gaf van strenge interpretatie, en die ook van anderen eiste. Wie bij een scriptie plaatsen uit de tweede hand ongekontroleerd gebruikte, werd zonder omwegen aan de kaak gesteld.

Ik heb wel eens vernomen, hoewel niet van leerlingen, dat Boissevain veeleisend werd gevonden; mijn zegslieden bevestigen die mening in zo algemene vorm geuit, volstrekt niet. Het kan echter wel wezen dat hij voor zijn vak, wanneer het, na invoering van het akademies statuut, als bijvak werd gekozen, meer eiste dan, naar anderer en ook mijn oordeel, de bedoeling is van de wetgever; ook dient er aan gedacht dat hij, zelf in 't bezit van een buitengewoon nauwkeurig geheugen, de gaven van zijn leerlingen op dat punt kan hebben overschat.

Van de brieven die ik ontving zou ik er verscheidene kunnen aanhalen die, somtijds in ontroerende vorm, bewijzen geven van de buitengewone hoogachting en liefde voor de man die lang geleden de leidsman der schrijvers was en steeds hun vriend is gebleven. Diezelfde verering spreekt uit de bundel opstellen door leerlingen en vrienden hem op zijn zeventigsten verjaardag aangeboden [1]);

[1]) *Corolla philologica U. Ph. Boissevain septuagenario a discipulis oblata, ex Mnemosynes Bibliothecae Philologicae Batavae volumine LIV seorsum expressa.* (Leiden, Brill, 1925).

het eerste opstel, een tevens als inleiding dienend stuk, van ons medelid Roos, getuigt welsprekend van dat gevoelen.

Het afscheidskollege (XL), waarmee de 28ste Mei 1926 de Akademiese loopbaan werd besloten, begint met een kort overzicht van hetgeen in de laatste halve eeuw veranderd is in de beoefening der Oude Geschiedenis. Een nooit mogelik geachte vermeerdering der bouwstof is gepaard gegaan met een toenemend streven naar synthese, voorafgegaan door een periode waarin overheerste de neiging tot analyse, tot de kritiek der bronnen. Daarna komen opmerkingen die voor de persoon van de spreker, en op dit oogenblik dus ook voor ons, van meer belang zijn: kan de historie een *magistra vitae* zijn, kunnen wij uit het verleden lessen putten voor onze tijd, voor ons levensgedrag, of kan zij alleen het heden beter doen begrijpen? Deze zo herhaaldelik gestelde vraag beantwoordt Boissevain, natuurlik met de hem eigen bescheiden voorzichtigheid, in die zin dat hij de eerste onderstelling juist acht. Dit werd verwacht door wie zijn drie hier in de Aula gehouden en zijn andere meer populaire voordrachten heeft gehoord of gelezen; het is immers duidelik dat hij in de ontrouw aan het voorvaderlik geloof en in de wijziging der zeden (beide uitsluitend als kentekenen van verval beschouwd) een waarschuwende les zag tegen wat hij in zijn eigen tijd waarnam. Misschien vergat hij daarbij dat, ook als men zich op zijn standpunt stelt, toch altijd de vraag blijft of het voldoende is de aanwezigheid van een zuivere spiegel aan te nemen, of er niet psychologiese redenen zijn die 't nageslacht 't recht gebruik van zulk een spiegel verhinderen, zodat het „kunnen leren uit het verleden" moet worden veranderd in „zouden kunnen leren".

Alleen de allerlaatste bladzijden handelen over hem zelf en zijn onderwijs, over wat hij zijn „tekortkomingen" wil noemen. Zijn taak heeft hij het geacht vóór alles bronnenstudie in te prenten en vooral langs die weg op te wekken tot zelfstandig werken. Maar hij wenst te bekennen in de „synthese van het op den voorbereidenden weg gevondene" te zijn te kort ge-

schoten; hij zegt: „dat de ars componendi mij ontbrak, heb ik altijd gevoeld", en hij voegt er bij: „ook dat mij de gave voor de vuist te spreken is ontzegd". Een man die zo ernstig en eerlik ook zich zelf beoordeelde, mag, neen moet men geloven, maar op beide belijdenissen van tekortkoming kan toch een emendatie worden voorgesteld: de eerste dient m.i. zo te worden gelezen dat zijn begaafdheid voor analyse groter was dan voor synthese, en bij de tweede zou ik niet met hem willen betreuren dat hij de, vooral voor een geleerde zo gevaarlike, gave van het voor de vuist spreken miste. Wellicht is aan te velen die gave niet ontzegd.

Nog bijna vier jaren na zijn aftreden scheen Boissevains gezondheid weinig veranderd. Naar zijn uiterlik zou niemand hem een grijsaard hebben genoemd; in de zomers van 1926 en 1927 besteeg hij nog met groot gemak in Zwitserland bergen van 2000 Meter, en kon hij elasties als een man van middelbare leeftijd in snel tempo dalen. Toch was hij lichamelik nooit sterk geweest; reeds in de brieven uit de jaren van zijn reizen komt telkens een uitdrukking voor als deze: „ik heb mij deze week niet heel goed gevoeld", maar regelmatig volgt er op: „'t is al bijna weer over". Meermalen is hij ernstig ziek geweest; operaties heeft hij ondergaan. Zijn veerkracht, maar meer nog zijn gehele levensbeschouwing heeft, naar ik meen, ook zijn lichaam jong gehouden. Nadat in 1929 hartzwakte zich geopenbaard had, ondernam hij nog in 't voorjaar van 1930 een reis naar Frankrijk, bezocht met zijn dochter Milaan en kwam schijnbaar welvarend in Amsterdam terug. Maar 't einde was nabij. In April werd hij bedlegerig, de zevende Mei overleed hij. Hij moet aanstonds begrepen hebben dat genezing niet verwacht kon worden, doch hij was, maar in een andere zin dan Montaigne bedoelde, „sans peur pour l'avenir". Tot aan het einde is zijn geloof geweest als zijn leven: krachtig en oprecht.

LIJST DER GESCHRIFTEN

VAN

U. PH. BOISSEVAIN

1873.

I. *Contraioliana.*— Almanak van het Amsterdamsch Studentencorps voor 1874, blz. 149—150.

1879.

II. *De re militari provinciarum Hispaniarum aetate imperatoria,* Amsterdam, J. H. H. G. van Heteren, 96 blz. (Dissertatie).

1882'

III. *Zwei Grabsteine aus Larissa.* — Mittheil. d. archaeol. Instituts in Athen VII, blz. 87—80.

1884.

IV. *De excerptis Planudeis et Constantinianis ab Augusto Maio editis, quae vulgo Cassio Dioni attribuuntur.* — Programma van het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam; Rotterdam, H. A. Kramers en Zoon, blz. 13—40.

1885.

V. *De Cassii Dionis libris manu scriptis.* — Mnemosyne N. S. XIII, blz. 311—345.

1886.

VI. *Über die dem Ioannes Antiochenus zugeschriebenen Excerpta Salmasiana.* — Hermes XXII, blz. 161—178.

1887.

VII. *Epistula critica, S. A. Nabero v. cl.* — Mnemosyne N. S. XVI, blz. 78—81.

VIII. *De waarde van de Epigraphiek voor de Oude Geschiedenis. Redevoering bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Groningen op den 1sten December 1887 uitgesproken.* — Groningen, J. B. Wolters, 36 blz.

1888.

IX. *Een Romeinsche steen te Beetgum gevonden.* — De vrije Fries XVII, blz. 327—339.

X. *De inscriptione Romana apud Frisos reperta.* — Mnemosyne N. S. XVI, blz. 439—447.

1890.

XI. *Ein verschobenes Fragment des Cassius Dio.* — Hermes XXV, blz. 329—339.

1891.

XII. *Zonaras Quelle für die römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander.* — Hermes XXVI, blz. 440—452.

1892.

XIII. *Callaeci — Gallaeci.* — Mnemosyne N. S. XX, blz. 286—293.

1894.

XIV. *Tjalling Joostus Halbertsma.* — Almanak van het Groningsch Studentencorps voor 1895, blz. 73—80.

1895.

XV. *Zur handschriftlichen Überlieferung des Zonaras.* — Byzant. Zeitsch. IV, blz. 250—271.

XVI. *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt I,* Berlijn, Weidmann, blz. CXXV + 549.

1898.

XVII. *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt II,* Berlijn, Weidmann, blz. XXXI + 691

1900.

XVIII. *De dienstplicht der leden van het eerste Attische Zeeverbond.* — Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde IV, blz. 32.

1901.

XIX. *Ad Cic. ad Atticum,* I, 2, 1. — Feestbundel Boot, blz. 199—202.
XX. *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt III,* Berlijn, Weidmann, blz. XVIII + 800.

1903.

XXI. *Die Inschrift der nach den Perserkriegen in Olympia gestifteten Zeusstatue.* — Festschrift zu Otto Hirschfelds sechzigstem Geburtstage, Berlijn, Weidmann, blz. 69—74.
XXII. *Theodor Mommsen.* — Museum XI, 1903, kol. 81—88.

1904.

XXIII. *Wettelijkheid en Werkelijkheid, Rede uitgesproken bij de overdracht van het Rectoraat der Rijkuniversiteit te Groningen, den 19en September 1904.* Groningen, J. B. Wolters, 27 blz.
XXIV. *Verslag van de lotgevallen der Rijksuniversiteit te Groningen.* — Jaarboek der Rijksuniversiteit te Groningen 1903/1904, blz. 19—32.

1906.

XXV. *Excerpta historica iussu Imper. Constantini Porphyrogeniti confecta IV : Excerpta de sententiis,* Berlijn, Weidmann, blz. XXVIII + 478.

1908.

XXVI. *Ad Cassium Dionem* LX, 8, 7. — Sertum Nabericum, Leiden, Brill, blz. 37—44.
XXVII. *Zu dem neuen griechischen Historiker.* — Berliner Philologische Wochenschrift, 1908, no. 6, blz. 189—190.
XXVIII. *In Memoriam H. J. Polak.* — Almanak van het Groningsch Studentencorps voor 1909, blz. 65—73.

1910.

XXIX. *Over een munt van Hadrumetum in de verzameling der Akademie.* — Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch., afd. Letterkunde X, blz. 360—371.

1911.

XXX. *De Historigraphie der Oudheid voorheen en thans. Rede bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit van Amsterdam den 28sten October 1911 uitgesproken.* Groningen, J. B. Wolters, 40 blz.

1912.

XXXI. *Eine Münze von Hadrumetum.* — Zeitschrift für Numismatik, no. 1, blz. 107—111.

XXXII. *Levensbericht van J. M. J. Valeton.* — Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch. voor 1912, blz. 15—40.

XXXIII. *Beschreibung der griechischen autonomen Münzen im Besitze der Kön. Akad. der Wissensch. zu Amsterdam.* Amsterdam, J. Müller, 260 blz.

1916.

XXXIV. *Iets over de watervoorziening van het oude Rome.* — Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch. voor 1916, blz. 1—10. (Herhaald in *Onze Eeuw* XVI, blz. 385—386).

1919.

XXXV. *Thucydides V 47 en Corpus Inscr. Att. IV, 46b.* — Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch., afd. Letterkunde IV, blz. 196—206.

XXXVI. *La tablette d'achat de Tolsum (Frise).* — Revue des études anciennes XXI, 2, blz. 91—96.

1921.

XXXVII. *De geografische factor in de geschiedenis der Oudheid.* — Tijdsch. van het Kon. Aardrijksk. Genootsch., Ser. 2, XXXVIII, blz. 471—483.

1922.

XXXVIII. *Over den wetenschappelijken arbeid van Hendrik van Gelder.* — Jaarboek der Kon. Akad. v. Wetensch. voor 1921/1922, blz. 45—63. verschenen in 1923.

1924.

XXXIX. *Levensbericht van Koenraad Kuiper.* — Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch. voor 1923/1924, blz. 27—68, verschenen in 1924.

1926.

XL. *Afscheidscolleges bij het nederleggen van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit van Amsterdam den 28sten Mei gegeven.* Groningen—den Haag, J. B. Wolters, 19 blz.

XLI. *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt IV index historicus, composuit* Henricus Smilda, *absolvit recognovit* U. Ph. Boissevain. Berlijn, Weidmann, blz. II + 704.

1928.

XLII. *Levensbericht van Jhr. J. Six.* — Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch. voor 1928/1929, blz. 1—68, verschenen in 1929.

1930.

XLIII. *Grieksche Schenkingsoorkonde uit Zuid-Italië van het jaar* 1127/1128. — Verhandelingen der Kon. Akad. van Wetensch. te Amsterdam, afd. Letterkunde, N. R. XXIX, 31 blz.

XLIV. * * * Almanak van het Amsterdamsch Studentencorps voor 1930, blz. 327—328 [zonder titel; herinnering aan het Athenaeum Illustre].

XLV. *Ad inscriptionem in arce Argorum repertam.* — Mnemosyne LVIII, blz. 13—19.

BOEKBEOORDELINGEN

1891.

XLVI. Beoord. van *Cassius Dio,* ed. Melber., I. — Berl. Philolog. Wochenschrift XI, no. 4, kol. 101—108.

1893.

XLVII. Beoord. van E. Meyer. *Forschungen zur alten Geschichte* I. — Museum I, kol. 188—191.

XLVIII. Beoord. van *Corpus Inscr. Lat.* I, 1^2. — Museum I, kol. 367—371.

1894.

XLIX. Beoord. van *Cassius Dio,* ed. Melber., II. — Berl. Philog. Wochenschrift XIV, no. 42, kol. 1318—1321.

L. Beoord. van I. Beloch, *Griechische Geschichte* I. — Museum II, kol. 58—62.

LI. Beoord. van *Cassius Dio,* ed. Melber. I. II. — Museum II, kol. 307—311.

1895.

LII. Beoord. van G. Maisel, *Beiträge zur Würdigung der Handsch. des Cassius Dio.* — Berl. Philol. Wochenschrift XV, No. 16, kol. 488.

LIII. Beoord. van R. Lanciani, *Pagan and Christian Rome.* — Museum II, kol. 449—451.

LIV. Beoord. van v. Gutschmid, *Kleine Schriften V.* — Museum III, kol. 173—175.

LV. Beoord. van C. Burger. *Neue Forschungen zur ältesten Geschichte Roms* I. — Museum III, kol. 305—306.

1896.

LVII. Beoord. van E. Kynitzsch, *De contionibus quas Cassius Dio historiae suae intexit cum Thucydideïs comparatis.* — Berl. Philol. Wochenschrift XVI, No. 3, kol. 7559.

LVII. Beoord. van I. Iung, *Festen der Provinz Dacica.* — Museum IV, kol. 19—21.

LVIII. Beoord. van O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* I. — Museum IV, kol. 222—225.

LIX. Beoord. van J. B. Kan, *Tot Afscheid.* — Museum V, kol. 203.

1897.

LX. Beoord. van C. Burger, *Neue Forschungen zur ältesten Geschichte Roms* II. — Museum IV, kol. 331—352.

LXI. Beoord. van A. Dieterich, *Die Grabschrift des Aberkios.* — Museum V, kol. 70—72.

LXII. Beoord. van A. Schneider, *Das alte Rom.* — Museum V, kol. 149—151

1898.

LXIII. Beoord. van Dessau, *Prosopographia imperii Romani* I—III. — Berl. Philol. Wochenschr. XVIII, No. 40, kol. 1228—1231.

LXIV. Beoord. van C. H. Baale, *De provinciis Africanis aetate imperatoria.* — Museum V, kol. 368—370.

1899.

LXV. Beoord. van Ioannis Zonarae *Epitomae historiarum libri* XIII—XVIII. ed. Th. Büttner—Wobst. — Byzant. Zeitsch. VIII, kol. 159—164.

LXVI. Beoord. van A. Holm, *Geschichte Siciliens im Altertum* III. — Museum VII, kol. 116—118.

1900.

LXVII. Beoord. van F. Münzer, *Beiträge zur Quellenkritik der Naturgeschichte des Plinius.* — Museum VIII, kol. 71.

LXVIII. Beoord. van D. Detlefsen, *Untersuchungen über die Zusammensetzung der Naturgeschichte des Plinius.* — Museum VIII, kol. 71—72.

1901.

LXIX. Beoord. van I. Beloch, *Griechische Geschichte* II. — Museum IX, kol. 49—51.

LXX. Beoord. van D. Detlefsen, *Die Beschreibung Italiens in der Naturgeschichte des Plinius.* — Museum IX, kol. 65—66.

LXXI. Beoord. van W. Liebenam, *Städteverwaltung in römischen Kaiserreich.* — Museum IX, kol. 142—144.

1902.

LXXII. Beoord. van A. Mau, *Pompeji im Leben und Kunst.* — Museum IX, kol. 361—362.

LXXIII. Beoord. van J. Willems, *Le Sénat romain et l'an 65 après J.-C.* — Museum X, kol. 256—257.

1904.

LXXIV Beoord. van L. Homo, *Règne de l'empereur Aurélien.* — Museum XII, kol. 97—98.

1906.

LXXV. Beoord. van *Georgii Monachi Chronicon* ed. de Boor I—II. — Göttingische gelehrte Anzeiger 1906, no. 5, blz. 371—382.

1907.

LXXVI. Beoord. van *Mélanges Nicole.* — Museum, kol. 361—366.

1909.

LXXVII. Beoord. van J. Kaerst, *Geschichte des hellenistischen Zeitalters* I, II[1]. — Museum XVI, kol. 375—377.
LXXVIII. Beoord. van L. M. Hartmann, *Theodor Mommsen.* — Museum XVII, blz. 25—28.

1910.

LXXIX. Beoord. van B. W. Henderson, *Cival war and Rebellion in the Roman Empire.* — Museum XVII, kol. 180—181.
LXXX. Beoord. van O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* II, III. — Museum XVIII, kol. 98—100.

1912.

LXXXII. Beoord. van H. von Arnim, *Die politischen Theorien des Altertums.* — Museum XIX, kol. 258—259.
LXXXII. Beoord. van K. J. Neumann, *Entwicklung und Aufgaben der alten Geschichte.* — Museum XIX, kol. 297—298.
LXXXIII. Beoord. van Th. Reinach, *L'anarchie monétaire chez les anciens Grecs.* — Museum XX, kol. 63.

1913.

LXXXIV. Beoord. van R. Cagnat, *La frontière militaire de la Tripolitaine à l'époque romaine.* — Museum XX, kol. 142.

1914.

LXXXV. Beoord. van *Procopii Caesariensis opera omnia recogn.* J. Haury. — Museum XXI, kol. 404—408.

LXXXVI. Beoord. van H. Willemsen, *Lateinische Inschriften.* — Museum XXII, kol. 91.

1915.

LXXXVII. Beoord. van J. C. P. Smits, *Die Vita Commodi und Cassius Dio.* — Museum XXII, kol. 237—240.

LXXXVIII. Beoord. van E. Täubler, *Imperium Romanum.* — Museum XXII, kol. 304—306.

1918.

LXXXIX. Beoord. van H. J. Scharp, *Overzicht van het Romeinsche Muntwezen voor de invoering van den denarius.* — Museum XXV, kol. 183—184.

XC. Beoord. van S. Ballou, *The manuscript tradition of the Historia Augusta.* — Museum XXV, kol. 254—256.

1921.

XCI. Beoord. van P. Foucart, *Un décret athénien relatif aux combattants de Phylé.* — Museum XXVIII, kol. 199.

XCII. Beoord. van I. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus.* — Museum XXIX, kol. 38—39.

1924.

XCIII. Beoord. van F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker.* — Museum XXXI, kol. 267—270.

1925.

XCIV. Beoord. van H. Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit* I. — Museum XXXII, kol. 133—134.

XCV. Beoord. van E. Meyer, *Kleine Schriften.* — Museum XXXIII, kol. 70—71.

1926.

XCVI. Beoord. van J. J. E. Hondius, *Novae inscriptiones Atticae.* — Museum XXXIV, kol. 59—60.

1927.

XCVII. Beoord. van F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker.* — Museum XXXIV, kol. 260—261.

XCVIII. Beoord. van Th. De Coursey Ruth, *The problem of Claudius.* — Museum XXXIV, kol. 272.

XCIX. Beoord. van G. Fougères, G. Contenau, R. Grousset, P. Jouguet, J. Lesquier, *Les premières civilisations.* — Museum XXXIV, kol. 303—305.

C. Beoord. van H. Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit* II, 1. — Museum XIV, kol. 305—307.

1929.

CI. Beoord. van J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock, *The Cambridge Ancient History* IV—VI. — Museum XXXVI, kol. 158—160.

CII. Beoord. van A. G. Roos, *Flavii Arriani quae exstant omnia* II. — Museum XXXVI, kol. 202—204.

1930.

CIII. Beoord. van C. Jullian, *Au seuil de notre histoire.* — Museum XXXVIII, kol. 133—134. [Na het overlijden van de recensent geplaatst].